

PALLAI LÁSZLÓ*

**Recenzió a *Gyorsan haza! Szkoro damoj!*
Szoboszlay György főhadnagy szovjet fogságban írt naplója
1946–1947 című kiadványról****

A második világháború 7 éve az emberiség történetének azon szakasza, melyről valószínűleg a legtöbb tudományos feldolgozás, monográfia, tanulmánykötet, konferencia-kiadvány, szacikk, visszaemlékezés, teljes vagy töredékes napló, visszaemlékezés látott napvilágot. Látva ezen kiadványok óriási mennyiségét joggal merülhet fel a kérdés, hogy lehet-e még valami újat mondani az emberiség legpusztítóbb háborújáról és koráról? Ez a kiadvány is egyértelműen azt a választ adja, hogy igen. Sok mindent tudunk például a második világháború katonai és diplomáciatörténetéről, a hadigazdaságról. Vannak azonban olyan területek, kényes témák, melyek különösen régióinkban a rendszerváltás előtti időszak politikai szempontjai miatt kibeszéletlenek, feltáratlanok maradtak. Ezek sorába tartozik a hátszág helyzete, a női sorsok, női szerepek, gyermektörténetek, a málenkij robot, a hadifogolykérdés stb. A múlt valóságghű feltárásában nagy szerepet játszanak a visszaemlékezések, naplók, személyes emlékek. Ezek számos esetben inspirálják a kutatókat új irányok megfogalmazására, új vizsgálati szempontok és források alkalmazására. Olyan információkat is hordoznak, melyek árnyalják, pontosabbá teszik a korábban már ismertté vált tényeket. Erre jó példa Szoboszlay György szovjet hadifogságban írt naplója.

Ez a megjelenésében is igényes kiadvány jóval több, mint egy hadifogoly naplója. Nem csak gazdag információkat közöl a hadifogság viszonyairól, az általa megtett hosszú út során tapasztalt viszonyokról, a Szovjetunióban látott állapotokról. Egyszerre kordokumentum, adattár és családtörténet is. A kiadvány sajátossága és különleges értéke, hogy megvalósításában, a kézirat gondozásában, nyomdai előkészítésében, a megjelenést lehetővé tevő pályázat összeállításában az egész család – Szoboszlay György lánya, unokái – közreműködött. A személyes, családi emlékek megőrzése, a múlt megszemélyesítése és ezáltal a közelmúlt történetének hiteles megismerése napjainkban különösen fontos feladat, valóságos közügy.

* Igazgatóhelyettes, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézete. * Заступник директора Інституту історії Дебрецького університету. * Deputy Director of the Institute of History, University of Debrecen. lpallai@yahoo.com

** *Gyorsan haza! Szkoro damoj! Szoboszlay György főhadnagy szovjet fogságban írt naplója 1946–1947.* Szerkesztette: Kornyané Szoboszlay Agnes és Kornya István. Debrecen, 2017. 275 o.

A családtagok által írt bevezetőből megismerjük a hadifogolynapló regényes történetét. Szoboszlai György (1909–1992) felsőnyáradi kántortanító főhadnagyi rangban szolgált a második világháborúban. 1945. május 10-én esett Ausztriában szovjet fogságba. Magyarországon és Románián keresztül az Azovi-tenger partján fekvő Taganrogba hurcolták el. 1946 március végén itt kezdte el naplójának írását, melyet 1947 júliusáig, a debreceni hadifogoly-elosztó táborba történt megérkezéséig folytatott. A bevezetőben megemlítik, hogy a szakirodalomban jelenleg nem ismertek a szovjet hadifogságban, azaz a helyszínen írt naplók, jegyzetek. Később, otthon, azaz Magyarországon, vagy emigrációban készített visszaemlékezéseket többet is ismerünk. Ez a tény különösen nagy értéket ad a kiadványnak. Több neves történész ezért is bátorította a családot a napló szerkesztett, jegyzetekkel ellátott változatának megjelentetésére, amely *A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve* c. pályázat támogatásával valósult meg.

Felmerül a kérdés, hogy egy fogoly a szovjet táborok embertelen körülményei között, ahol az egyetlen cél a túlélés lehetett, miért fog naplóírásba, ami önmagában sem veszélytelen vállalkozás. A családtagok bevezetőjükben ezt azzal indokolják, hogy „A naplót olvasva hamar világossá válik, hogy az írás Szoboszlai György számára – némiképpen tudatosan – a túlélési stratégia egyik eszköze: ép ésszel átvészelni, értelmesen, a jövőt is tervezve tölteni a fogság gyötrő idejét. Elsősorban azért ír, hogy a megterhelő fizikai munka, a tábori tétlenség és a gyengélkedően töltött napok-hetek alatt, a hazaindulás miatti állandó reménykedés, majd az újabb és újabb csalódások közepette valami hasznosat csináljon, szellemi szórakozást találjon, és – ezt többször hangsúlyozza – ne tétlenkedjen.” (5. o.) Hozzátehetjük még azt is, hogy Szoboszlai György értelmiségi volt, akinek az írás, olvasás alapvető létszükséglet. Szellemi képességeinek megőrzése, ápolása a jövő, a szabadulás iránti reménykedés is volt. Aki ezt feladja, az saját életésélyeit is csökkenti. Ő maga azonban még egy szempontot megemlít a naplóírás okáról és benne a lehető legtöbb név feltüntetéséről. 1946 május 14-én írja: „Itt jegyzem be a taganrogi magyar hadifogoly énekes, zene és műkedvelőcsoport névjegyzékét. Mindenki fogadkozik, ha hazakerülünk majd összejövünk és milyen jó lesz visszaemlékezni ezekre az időkre. – Nem lesz ebből semmi. Még a neveket is elfelejtik az emberek. Ezért írok én le mindent emlékeztetőül.” (49. o.)

A leírtakat azonban meg is kellett őrizni, mivel a rendszeres barakkellenőrzések, motozások miatt veszélyes volt megőrkíteni a hadifogolytáborokban uralkodó állapotokat. Ezt csak titokban lehetett, az ellenőrzésekkor a sapkájába rejtette elkészült feljegyzéseket. A bevezetőből azt is megtudjuk, hogy katonai ládájának dupla feneke volt, így tudta észrevétlenül hazacsempészni a naplót a hosszú út során. Létezéséről a család tudott, de érdemben nem foglalkoztak vele. Történelem szakos unokája 1997-ben írt belőle szakdolgozatot. A közelmúltban számos pályázati kiírás támogatta a különböző kordokumentumok, visszaemlé-

kezelések, naplók megjelentetését. Ahogy említettük, ez tette lehetővé Szoboszlai György naplójának a kiadását.

A napló szövegéhez a szerkesztők a tájékozódást segítő gazdag lábjegyzetet készítettek. Ebben feloldják a szerző által használt rövidítéseket, az idegen szavakat és kifejezéseket, röviden bemutatják a naplóban említett politikusokat, közéleti személyiségeket. Értelmezik az idegen nevű földrajzi helyszíneket. Megismerhetjük a hadifogoly-táborok sajátos nyelvezetét, szlengjét.

A napló 8 füzetre oszlik. Nem politikai visszaemlékezés Szoboszlai György műve. Nem akar politikai elemzéseket végezni a háborúról, annak okáról, a nagyhatalmi erőviszonyokról, Magyarország sorsáról. Nem értékeli a politikusok szereplését, nem mond ítéletet. 1946. június 15-én a párizsi békekonferencia kezdetéről is csak ennyit ír, pedig elvben ez a hadifoglyok sorsát is alapvetően meghatározná: „Ma ül újra össze a békekonferencia. A Szentlélek már megszállhatná őket.” (57. o.) Igyekszik a rideg valóságra koncentrálni és szenvedélymentesen lejegyezni a történéseket. Bár ez nem mindig lehetséges. Az indulatok, az érzelmek, a háborús pusztítás keserőségei sok konfliktust váltottak ki. Példa erre az az eset, amikor 1947 júniusában Kolomeában, már hazafelé tartva szóváltás alakult ki a zsidó származású helybeli főszakács és a magyar katonák között a vacsora rossz minősége miatt, amiről valószínűleg nem csak ő tehetett. A főszakács a napló szerint így vágott vissza a hangulatkeltő magyar katonának: „Ide jöttél gyilkolni és rabolni, és még követelőzől! Rajtam követelsz valamit? Mit adtál te nekem? Fogságot, szenvedést, fajtámnak, hozzátartozóimnak meggettót. Gyere ide, hadd nézzek a szemed közé! Szembe merek én nézni. Akkor is szembe néztem, amikor puska volt a kezében és azt mondtam, hogy ide lőjj! Te disznó bitang!” (202. o.) Szoboszlai a naplóbejegyzést így folytatja: „Közben Horthyt, az urakat emlegetve leírhatatlan módon káromkodott. Nem csodálkozom rajta! A főszakács szavaira csend. (Szememből kisesett a könny. Szerencse, hogy sötét volt.) A nagyszájú, bujtogató magyar nem mert kiállni. (szégyellem magam fajtám miatt.) Igaza van a főszakácsnak, mert az állat tört ki az emberből.” (202. o.) A napló szereplői a hadifogolytársak, akik valóságos emberek, nem misztifikálja őket, hanem úgy mutatja be őket, ahogy vannak – erényekkel, hibáikkal együtt.

A napló általában a napi történéseket, teendőket veszi számba. Részletesen beszámol az életkörülményekről, az ellátásról, a túlélési, alkalmazkodási stratégiákról. Csaknem mindennapi bejegyzés az otthon és a szerettek iránti vágyakozás. „Egész nap odahaza vagyok gondolatban...” bejegyzés gyakran visszatér. Érthető módon sorozatosan visszatérő téma a hazamenetel lehetősége és várható ideje. Az e körüli bizonytalanság állandó feszültséget okozott. Sorozatosan jöttek a valótlannak bizonyuló híresztelések a szabadulás közelgő idejéről. Pl. 1942. április 12-én az a hír terjedt el a naplóbejegyzés szerint, hogy május végéig mindenki hazamehet. (25. o.) Jól tudjuk, hogy erre sokaknak még éveket kellett várni. Gyakran

rendeztek kultúresteket, mely időtöltés mellett a bajtársiasság, az összetartozás erősítését is szolgálta.

A szerkesztők önálló fejezetben gyűjtötték össze a „Fogolyrecepteket”. Ez jól mutatja az állapotokat, az ellátás szerénységét és egyhangúságát, jobban megértjük a gyakori betegségek kialakulásának okát. Rossz minőségű kenyér, korpakása, híg leves volt az átlagos élelem. Zöldség és gyümölcs szinte soha. A foglyok gyakran beszéltek egymás között, sőt álmodtak is az otthoni ételekről, ízekről. Szoboszlai tudatos életvezetését az is bizonyítja, hogy a naplóban arról ír, hogy a szabadulás után nagyon körültekintően kell az ételhez nyúlni: „Nem zsírosan és hús nélkül először! Lehetőleg olajjal először mindent.” (226. o.) A családtagok azt is leírják: „Ha gyerekei vagy unokái valamit nem akartak megenni, Szoboszlai György mindig megjegyezte: »Majd megetted volna a fogságban!«” (227. o.) Ez a megjegyzés gyakran elhangzott, illetve elhangzik minden olyan családban, akik átéltek a második világháborút, Budapest ostromát, a hadifogságot, vagy az 50-es éveket.

A szerkesztők rövid fejezetben feldolgozzák Szoboszlai György fényképekkel illusztrált életútját. Ezzel a könyv azonban még nem ér véget. A szerző által leírt tapasztalatokat leánya – Szoboszlai Ágnes, a Debreceni Egyetem nyugalmazott oktatója – 23 oldalas önálló fejezettel egészítette ki, mintegy teljessé téve a naplót, amikor megörökíti saját gyerekkori élményeit azokban az években, amikor édesapja hadifogságban volt. A fejezet címe: „Apa nélkül – visszaemlékezés.” Már a cím is rendkívül beszédes. Ha már megemlítettük, hogy ismereteink szerint ez az egyetlen szovjet fogságban készített és fennmaradt részletes napló, akkor a könyv külön érdeme és újdonsága ez a fejezet. Olyan dolgokról ír Szoboszlai Ágnes, mely valóban újszerű és követendő példa mások számára, bár tudjuk, hogy a második világháború óta sok évtized telt el. Megismerjük benn a hátországi viszonyokat, egy kisgyerek találkozását a háború következményeivel. Őszintén beszél félelmeiről. Megismerjük az „Apa nélküli” világot, melyet családok milliói éltek át. Átalakultak a családban betöltött szerepek. Megnőtt a családanyak súlya és felelőssége. A gyerekek hamar felnőttek a háború éveiben. De azt is megtudjuk, hogy másokhoz hasonlóan ő sem beszélt családi körben a hadifogság éveiről. Hasonlóan magyar családok százezreire, ez is a tabutémák sorába tartozott, ahogy a málenkij robotosok sorsa is.

A kiadványt szemléletes és a tájékozódást jól szolgáló mellékletek egészítik ki. Korabeli fényképek, a naplóban található jellegzetes ábrák, rajzok, a hadifogságban készített használati tárgyak, hivatalos dokumentumok másolatai önmagukban is rendkívül informatívak. Hasonlóképpen az a térképvázlat, mely bemutatja Szoboszlai György hosszú útját az ausztriai fogságba eséstől a Szovjetunióba történt elhurcoláson át a hazaérkezésig. Több százezer sorstársához hasonlóan ő is akarata ellenére lett mai szóhasználatul „világlátott ember”. Szintén hasznos – nem pusztán forrásértéke miatt – a Szoboszlai György által összeállított névjegyzék, melyet talán olyanok is hasznosíthatnak, akik a hadifogság idején eltűnt,

elhalálozott rokonaikról keveset tudnak. Hadifogolytársa volt pl. a neves színész, Csákányi László is. Róla többször is említést tesz. 1946. november 10-én a rabok vidám előadást szerveztek. Erről így ír: „Az előadás keretében Csákányi tündökölt megint. Majdnem minden számban szerepelt. Texasi énekötös, Őrültek háza, Betyárnóták, Kínai császár elutazása, csodaóra – »Az örültek háza«-ban, amikor az örültek egyike a másikat utánozva keresnek valamit és egyik megkérdezi, hogy mit keresünk tulajdonképpen? Csákányi bemondása: A cukoradagunkat.” (116-117. o.) A humor, a komikum sok esetben a tragikus sorshelyzetekben az egyedüli túlélési életstratégia volt.

Remélhetően a napló egyre szélesebb körben válik ismertté, motiválva mindazokat, akik őriznek otthon, családi körben hasonló jellegű visszaemlékezéseket, dokumentumokat, hogy megismertessék mind a kutatókkal, mind az olvasóközönsséggel. Ezzel nem pusztán értéket mentve, hanem segítve történelmi emlékezetünk valóságosabb és hitelesebb formálását.

